

INVENTORI FONEM VOKAL DAN DIFTONG VARIAN SALANG: KAJIAN LAPANGAN DIALEK MELAYU TIOMAN-AUR-PEMANGGIL¹

Norfazila Ab. Hamid²
Kolej Universiti Islam Antarabangsa Selangor

ABSTRAK

Makalah ini membicarakan salah satu varian dialek Melayu Tioman-Aur-Pemanggil (DMTAP) yang terdapat di Pulau Tioman Pahang iaitu varian Salang (VSLG). Objektif kajian dalam makalah ini ialah menilai dan memperbaiki semula aspek-aspek fonologi yang masih belum mendapat penjelasan terhadap beberapa kajian tentang VSLG terutamanya dalam menentukan jumlah inventori fonem. Justeru, kajian ini bertujuan menyentuh aspek fonetik dan fonologi dengan caramendeskripsikan sistem fonologi VSLG dengan memaparkan penyebaranbunyi vokal dan diftong pada posisi kata sama ada di awal, tengah, dan akhir kata serta melihat keberadaan alternasi dalam VSLG ini. Pendekatan yang dimanfaatkan dalam mencapai objektif kajian ini ialah pendekatan struktural. Hasil kajian membuktikan bahawa VSLG mempunyai lapan fonem vokal /i, u, e, o, E, □, ↔, a/ dan memiliki dua diftong iaitu /-aw, -aj/ yang dibunyikan sebagai [aw, aj]. Penemuan kajian ini diharap dapat memberikan satu sumbangan yang baharu dalam bidang linguistik yang lebih berpadu.

Katakunci: varian Salang (VSLG); pendekatan struktural; fonem; vokal; diftong

1.0 PENGENALAN

Negeri Pahang Darul Makmur merupakan salah satu negeri yang wujud dengan pelbagai jenis khazanah warisan dan budaya. Terutamanya dibeberapa buah tempat yang terkandung dalam teks ini dan antaranya ialah Pulau Tioman, Pulau Aur dan Pulau Pemanggil. Sesetengah pendapat ada yang mengatakan Pulau Aur dan Pulau Pemanggil terletak di negeri Johor. Pulau-pulau ini terletak disempadan antara negeri Pahang dan Johor. Namun, bukan itu sebenarnya yang mahu di ketengahkan di sini. Sememangnya, Malaysia adalah sebuah negara yang kaya dengan keunikan alam semula jadi dan dikurniakan pelbagai tempat-tempat menarik supaya dapat dinikmati oleh semua orang. Masyarakat juga perlu membaca perkara-perkara yang berkaitan dengan asal-usul negeri mereka untuk memupuk sikap jati diri di dalam diri masing-masing.

Di Pulau Tioman terdapat dua kawasan arkeologi yang penting. Kawasan-kawasan itu ialah Kampung Juara dan Kampung Nipah. Terdapat sepuluh buah kampung, dua buah tanjung dan tiga buah teluk di pulau ini. Antaranya ialah; Kampung Juara, Kampung Tembulan,

¹ Makalah ini adalah salah satu hasil kajian daripada Geran Penyelidikan Insentif Kolej Universiti Islam Antarabangsa Selangor (GPIK) kategori Geran Penyelidikan Insentif (GPI) 4: 210005004 pada tahun 2015 yang bertajuk "*Mendapatkan Bukti Fosil Linguistik Dialek Melayu Tioman-Aur-Pemanggil Dalam Mengesahkan Teori :The Malay Of Sundaland*" dan diketuai oleh Dr. Norfazila Hj Ab Hamid.

² Dr. Norfazila Ab. Hamid (PhD Linguistik, FSSK, UKM) ialah Pensyarah Kanan di Unit Bahasa Melayu, Jabatan Pengajian Peradaban & Ketamadunan, Pusat Pengajian Teras, Kolej Universiti Islam Antarabangsa Selangor (KUIS), norfazila@kuis.edu.my. Beliau telah berkhidmat di KUIS selama 13 tahun. Kini beliau diberikan amanah untuk menjawat jawatan sebagai Timbalan Pengarah, Pusat Pengajian Siswazah, KUIS dari tahun 2015 hingga kini. Pengkhususan beliau ialah dalam bidang Dialektologi & Linguistik Bandingan.

Kampung Pasir Mentawak, Kampung Teluk Nipah Teluk Arah, Kampung Paya, Kampung Salang, Kampung Asah, Kampung Mukut, Kampung Nipah, Kampung Genting, Tanjung Pauh, Tanjung Bunut, Teluk Dalam, Teluk Berus Dlama, Teluk Berus dan Teluk Tekek. Di samping beberapa keperluan asas terdapat juga 3 buah sekolah rendah di pulau ini iaitu di Mukut, Juara dan Tekek.

Gambar 1 Peta Pulau Tioman³

Hasil bacaan yang dilakukan oleh pengkaji terhadap kajian perpustakaan, kajian linguistik yang melibatkan Pulau Tioman hanya ada satu sahaja yang dilaksanakan oleh Collins (1984). Tidak keterlaluan di sini, pengkaji menyatakan bahawa kajian ini adalah satu kajian rintis yang dilakukan berkait dengan ilmu perbandingan DMTAP ini. Dalam kajian ini pengkaji telah membuat penelitian terhadap beberapa kajian lampau yang telah dilaksanakan oleh pengkaji terdahulu. Sebanyak lapan kajian lampau telah dirujuk bagi menilai dan mencari kelompongan yang perlu diisi oleh pengkaji untuk mendapatkan satu hasil kajian yang baharu. Himpunan penyelidikan kajian lampau terhadap bahasa yang dikaji turut memberikan gambaran awal kepada pengkaji untuk menghasilkan satu kajian baharu dan menghasilkan pendeskripsian yang lebih berpadu.

Oleh itu, apa yang boleh dikatakan di sini ialah kajian terdahulu banyak memberikan sumbangan, telah memberi ruang dan menjadi petunjuk bagi kajian akan datang bagi melihat dengan lebih mendalam dan meluaskan lagi skop kajian berlandaskan kajian dalam ilmu kebahasaan ini. Kelompongan kajian terdahulu adalah satu kelebihan kepada pengkaji yang baru untuk mengisi setiap kelompongan penyelidikan sebelumnya. Oleh itu, dalam

³<http://www.dmpm.nre.gov.my/jtl/images/Pahang.jpg>

makalah ini hanya satu sahaja varian yang diketengahkan dalam makalah ini iaitu VSLG (sila rujuk peta 1 bagi melihat kedudukan Kampung Salang).

2.0 OBJEKTIF KAJIAN

Ekoran daripada beberapa permasalahan dalam kajian lepas, pada asasnya objektif kajian dalam makalah ini ialah menilai dan memperbaiki semula aspek-aspek fonologi yang belum mendapat penjelasan terhadap beberapa kajian tentang VSLG. Justeru, kajian ini bertujuan menyentuh aspek fonetik dan fonologi dengan cara mendeskripsikan sistem fonologi VSLG dengan memaparkan penyebaran bunyi vokal dan diftong dalam kata VSLG berlandaskan pendekatan struktural.

3.0 PENDEKATAN STRUKTURAL

Kajian ini, adalah berlandaskan pendekatan struktural. Dalam analisis data yang berkait rapat dengan bidang fonologi, pendekatan struktural digunakan dalam menganalisis data. Pemilihan pendekatan ini sebenarnya didasarkan pada beberapa hipotesis umum yang terdapat dalam pendekatan ini. Pertama, kaedah yang dipakai dalam pendekatan ini adalah bersifat empiris (induktif). Berdasarkan kaedah ini, sejumlah korpus bahasa yang diperoleh digeneralisasikan secara sistematik. Kedua, bahasa itu adalah ujaran dan kemudian barulah tulisan. Jadi, yang diteliti dan dicatat ialah bahasa lisan. Ketiga, bahasa merupakan satu produk yang terdiri daripada unsur bunyi dan makna. Keempat, pengelasan bunyi berdasarkan distribusinya. Pemilihan pendekatan ini adalah wajar kerana sesuai dengan objektif kajian.

Dalam pendekatan struktural, kaedah deskriptif sesuai digunakan untuk memerihalkan aspek bunyi-bunyi bahasa, konsonan, vokal, dan diftong yang terdapat dalam kawasan kajian ini. Menurut Abdullah Hassan (1980: 66), analisis deskriptif terbit dari kaedah tradisi yang menghuraikan struktur bahasa, termasuklah bunyinya. Bunyi-bunyi yang didengar itu dipinggalkan dan diberi lambang. Kemudiannya bunyi-bunyi tersebut digolongkan kepada sesuatu jenis atas dasar persamaan ciri fonetiknya. Kaedah ini hanya memerlukan penjelasan, huraian atau tafsiran data tentang ciri bahasa sebagaimana ciri itu wujud dan digunakan oleh para penuturnya.

Dalam kajian ini, data dipecahkan kepada dua iaitu bunyi dan kata. Setiap kata ditranskripsikan ke dalam bentuk fonetik. Menurut Samarin (1993: 220), transkripsi fonetik adalah penting kerana ia dapat menentukan sama ada sesuatu kajian itu berjaya atau tidak. Dalam kajian linguistik, transkripsi fonetik digunakan untuk menunjukkan secara tepat bunyi atau ciri-ciri bunyi yang terdapat dalam ujaran yang telah dianalisis. Transkripsi fonetik dilakukan menggunakan lambang fonetik antarabangsa (*International Phonetic Alphabet* (IPA)). Setiap bunyi yang wujud dalam kawasan kajian ini dipaparkan dalam bentuk rajah. Seterusnya, penyebaran bunyi vokal dan diftong dalam kata sama ada pada awal, tengah, atau pada akhir kata dipaparkan mengikut kawasan.

4.0 ANALISIS DAPATAN SISTEM FONEM VSLG

Dalam bahagian ini, pengkaji akan memaparkan inventori dan penyebaran sistem fonem vokal dan diftong dalam kata bagi kawasan kajian. Penyebaran sistem fonem ini memperlihatkan keberadaan fonem berdasarkan posisinya dalam perkataan, iaitu di posisi awal, tengah atau akhir. Varian DMTAP yang diketengahkan dalam makalah ini merujuk kepada VSLG.

4.1. Sistem fonem Vokal DMTAP (VSLG)

DMTAP VSLG mempunyai lapan fonem vokal /i, u, e, o, E, □, ↔, a/ yang terdiri daripada tiga vokal depan, dua vokal tengah, dan tiga vokal belakang. Jadual 1 memaparkan inventori fonem vokal tersebut.

Jadual 1 Inventori vokal DMTAP VSLG

Bahagian Kedudukan	Depan	Tengah	Belakang
Tinggi	i		u
Separuh Tinggi	e		o
Separuh Rendah	E	↔	□
Rendah		a	

Berdasarkan Jadual 1, terdapat 2 fonem vokal tinggi iaitu vokal tinggi depan /i/ dan vokal tinggi belakang /u/ yang dibunyikan sebagai [i] dan [u], hadir dalam semua lingkungan kata iaitu pada awal, tengah, dan akhir kata. Selain itu, terdapat dua fonem vokal separuh tinggi iaitu vokal separuh tinggi depan /e/ yang dibunyikan sebagai [e] dan vokal separuh tinggi belakang /o/ yang dibunyikan sebagai [o]. Fonem /e/ hanya hadir pada posisi tengah kata dan akhir kata dan fonem /o/ hadir pada semua posisi iaitu awal, tengah dan akhir kata. Seterusnya, terdapat 2 fonem vokal separuh rendah iaitu vokal separuh rendah depan /E/ dan vokal separuh rendah belakang /□/ yang dibunyikan sebagai [E] dan [□], hanya hadir pada posisi awal dan tengah kata. Manakala, fonem vokal separuh rendah tengah /↔/ yang dibunyikan sebagai [↔] pula hanya hadir pada semua posisi iaitu awal, tengah dan akhir kata. Seterusnya, fonem vokal rendah tengah /a/ yang dibunyikan sebagai [a] hadir pada semua posisi iaitu awal, tengah dan akhir kata. Contoh kesemua penyebaran fonem vokal DMTAP VSLG yang hadir pada posisi kata tertentu ini boleh dilihat dalam Jadual 2.

Jadual 2 Penyebaran fonem vokal dalam DMTAP VSLG

Jenis Vokal	Penyebaran Vokal Pada Posisi Kata					
	Awal	BMS	Tengah	BMS	Akhir	BMS
/i/	[ini]	ini	[ki⊗i]	Kiri	[la⊗i]	Lari
/u/	[usus]	usus	[tudZuh]	Tujuh	[satu]	Satu
/e/	-		[poke/]	kemaluan perempuan	[p↔le]	kemaluan lelaki
/o/	[o⊗aN]	orang	[nijo⊗]	Kelapa	[t↔lo]	Telur
/E/	[Ekan]	ikan	[bEtΣa/]	Becak	-	
/□/	[□tan]	utan	[p↔/□/]	Penyu	-	
/↔/	[↔nam]	enam	[b↔tek]	Betik	[p↔to↔]	Petola
/a/	[adZi]	kamu	[masa/]	Masak	[bina]	Isteri

Seterusnya, dalam DMTAP VSLG, vokal rangkap terdiri daripada urutan dua bunyi vokal sahaja. Terdapat empat jenis urutan vokal rangkap dalam DMTAP VSLG, iaitu vokal rangkap depan – tengah, vokal rangkap tengah – depan yang mempunyai dua struktur, vokal rangkap tengah - belakang dan vokal rangkap belakang – tengah yang mempunyai dua struktur. Jadual 3 menunjukkan penyebaran jenis urutan vokal rangkap yang terdapat dalam DMTAP VSLG.

Jadual 3 Penyebaran urutan vokal rangkap dalam DMTAP VSLG

Vokal Rangkap	Struktur Urutan Vokal	VSLG	BMS
1) Depan-tengah	/i/ + /a/	[k↔tia/]	Ketiak
2) Tengah-depan	i) /a/ + /i/	[lain]	Lain
	ii) /a/ + /e/	[ae/]	Air
4) Tengah-belakang	/a/ + /u/	[dZauh]	Jauh
4) Belakang-tengah	i) /u/ + /↔/	[tu↔]	Tua
	ii) /u/ + /a/	[buaj↔]	Buaya

Selanjutnya, berdasarkan kajian yang dilakukan, DMTAP VSLG memiliki dua diftong iaitu /-aw, -aj/ yang dibunyikan sebagai [-aw, -aj]. Dua diftong ini hanya hadir pada posisi akhir kata sahaja. Dua diftong ini hanya hadir pada posisi akhir kata. Contoh data yang diutarakan ialah seperti dalam Jadual 4.

Jadual 4 Penyebaran diftong dalam DMTAP VSLG

Jenis Diftong	Penyebaran Diftong Pada Posisi Kata					
	Awal	BMS	Tengah	BMS	Akhir	BMS
/aw/	-		-		[kasaw]	Kasau
/aj/	-		-		[m↔N□⊗aj]	Lepas

5.0 KESIMPULAN

Dalam makalah ini, pengkaji telah memaparkan hasil daripada kajian pengkaji terhadap DMTAP VSLG. Analisis data bermula dari segi penyebaran fonem dan bunyi yang terdapat dalam kawasan kajian berdasarkan bunyi vokal dan diftong. Hasilnya, VSLG mempunyai lapan fonem vokal /i, u, e, o, E, □, ↔, a/ dan memiliki dua diftong iaitu /-aw, -aj/ yang dibunyikan sebagai [aw, aj]. Hasil penemuan ini diharap dapat memberikan satu penemuan yang dapat merungkai segala permasalahan yang timbul dalam kajian-kajian yang lepas.

6.0 RUJUKAN

- Abdullah Hassan. 1974. Pertembungan Bahasa dan Kesannya Terhadap Bahasa Melayu. *Jurnal Dewan Bahasa* 17 (5): 216-236.
- Abdullah Hassan. 1980. *Linguistik Am untuk Guru Bahasa Malaysia*. Petaling Jaya: Fajar Bakti.
- Abdul Chaer Madi'e. 1979. Distribusi Deberapa Fonem Segmental Sebagai Ciri Penanda Subdialek Dalam Bahasa Melayu Dialek Jakarta. *Dewan Bahasa* 22 (7): 39-51.
- Abdul Hamid Mahmood. 1982. *Morfologi Dialek Kelantan*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Abdul Hamid Mahmood & Nor Aina Dani. 1994. Pengaruh Bahasa Ibunda dalam Proses Pembelajaran Bahasa Melayu di Kalangan Pelajar Dusun. *Jurnal Dewan Bahasa* 38 (9): 772-775.
- Abercrombie, David. 1969. *Elements of General Phonetics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Abu Bakar Hamid. 1981. *Sedikit Mengenai Dialek Perak*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Abu Hassan Othman. 1980. *Masalah Penyelidikan di Kota: Satu Analisis Dalam Kaedah Penyelidikan Sosial*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Adelaar, K. A. 1992. Proto-Malayic: The Reconstructions of Phonology and Parts of Its Morphology and Lexical. *Pacific Linguistic* C-119. Canberra: The Australia National University.
- Adelaar, K. A. 1995. *Bahasa Melayik Purba: Rekonstruksi Fonologi dan Sebagian dari Leksikon dan Morfologi*. Jakarta: Pusat Pembinaan dan Pengembangan Bahasa dengan kerjasama Universiti Leiden.
- Adeelar, K.A. 2005a. Melayo-Sumabawan. *Oceanic Linguistics* 22: 357-388.
- Adeelar, K.A. 2005b. The Austronesian Languages of Asia and Madagascar: A Historical Perspective. Dlm. Alexander and Nikoulas P. Himmelmann (Ed.). *The Austronesian Languages Asia and Madagascar*, hlm 1-42 London: Routledge Publishing.
- Adeelar K.A. 2005c. Structural Diversity in the Malayic Subgroup. Dlm. Alexander Adeelar and Nikoulas P. Himmelmann) ed.). *The Austronesia languages of Asia and Madagascar*, hlm 202-226. London: Routledge Publishing.
- Ahmad Mahdzan Ayob. 1985. *Kaedah Peyelidikan Sosio-Ekonomi: Satu Pengenalan*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Ahmad Mahdzan Ayob. 1997. *Kaedah Penyelidikan Sosioekonomi*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Ajid Che Kob. 1985. *Dialek Geografi Pasir Mas*. Monografi 3, Institut Bahasa Kesusasteraan dan Kebudayaan Melayu, UKM. Bangi: Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Akmajian Andrian. 1995. *Linguistik: Pengantar Bahasa dan Komunikasi*. Terj. Aishah Mahdi & Azizah Hussien. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Arbak Othman. 1983. *Permulaan Ilmu Linguistik: Satu Pengenalan Konsep Dalam Bidang-Bidang Kajian Secara Teoris*. Kuala Lumpur: Sarjana Enterprise.
- Asiah Idris. 1987. Fonologi Dialek Pahang: Satu Kajian Awal di Kampung Sentang. *Jurnal Dewan Bahasa* 6: 415-431.
- Asmah Haji Omar. 1975. *Essays on Malaysian Linguistics*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.

- Asmah Haji Omar.1977. *Kepelbagaian Fonologi Dialek-Dialek Melayu*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Asmah Haji Omar. 1983. *The Malay Peoples of Malaysia and Their Languages*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Asmah Haji Omar. 1985. *Susur Galur Bahasa Melayu*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Asmah Hj. Omar. 1994. Bahasa-Bahasa Bumiputera Sarawak. *The Sarawak Museum Journal XLVII* (68): 145-153.
- Asrah Daud. 1991. Dialek Patani dan Dialek Kelantan: Satu Dialek yang Sama atau Berbeza. Latihan Ilmiah. Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Bailey, K.D. 1984. *Kaedah Penyelidikan Sosial*. Terj. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Bynon, Theodora. 1994. *Linguistik Sejarah*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Campbell, Lyle. 2004. *Historical Linguistic: An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Casad, Eugene. H. 1974. *Dialect Intelligibility Testing*. Amerika Syarikat: University Of Okhlahoma.
- Cense, A.A & Uhlenbeck, E.M. 1958. *Critical Survey of Studies on the Languages of Borneo*. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff.
- Chambers, J. K. & Trudgill, P. 1990. *Dialektologi*. Terj. Anuar Ayub. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Collins, James. T. 1983. *Dialek Hulu Terengganu*. Monografi 8, Universiti Kebangsaan Malaysia, Bangi: Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Collins, James T. 1983b. Dialek Pahang: Rangka Pengenalan. *Jurnal Dewan Bahasa* 27: 7-29; 99-118.
- Collins, James T. 1985a. Dialek Melayu di Kampung Landai, Pahang: Menuju penelitian tatabahasa Melayu di kalangan Orang Asli. *Jurnal Dewan Bahasa* 7: 477-493.
- Collins, James T. 1985b. Dialek Melayu Pulau Tioman dan Rekonstruksi Bahasa Melayu Purba. *Jurnal Dewan Bahasa* 5: 369-383.
- Collins, James. T. 1986. *Penyusunan Salasilah Bahasa Melayu di Malaysia*. Bangi: Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Collins, James. T. 1989. *Antologi Kajian Dialek Melayu*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Collins, James. T. 1996. *Khazanah Dialek Melayu*. Bangi: Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Collins, James. T. 1997. Ilmu Linguistik: Perbandingan Teori dan Kenyataan. *Jurnal Dewan Bahasa* 12: 1080-1087.
- Collins, James. T. 1999a. *Wibawa Bahasa: Kependawaian dan Kepelbagaian*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Crowley, Terry & Bower, Claire. 2010. *An Introduction to Historical Linguistic*. Edisi ke-4. Oxford University Press.
- Crystal, D. 1980. *A First Dictionary of Linguistics and Phonetics*. London: Andre Deustch.
- Djamour Judith. 1959. *Malay Kingship and Marriage in Singapore*. London: Athlone Press.
- Farid. M. Onn. 1980. *Aspect of Malay Phonology and Morphology: A Generatif Approach*. Bangi: Universiti Kebangsaan Malaysia.

- Farid. M. Onn. 1988. Konsep-Konsep Dasar Teori Fonologi-Generatif. Dalam. Nik Safiah Karim (pny) *Linguistik Transformasi Generatif: Suatu Penerapan Pada Bahasa Melayu*, hlm. 169-180. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Farid M. Onn & Ajid Che Kob. 1993. *Simposium Dialek: Penyelidikan dan Pendidikan*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Harimurti Kridalaksana. 1980. *Fungsi Bahasa dan Sikap Bahasa*. Indonesia: Universitas Indonesia.
- Henry Guntur Tarigan. 1991. *Metodologi Pengajaran Bahasa 1*. Bandung: Angkasa Bandung.
- Hockett, C. F. 1958. *A Course in Modern Linguistics*. New York: Mcmillan Co.
- Hudson, A.B. 1978. Linguistic Relations Among Bornean Peoples with Special Reference to Sarawak: An Interm Report. In Zamora, Maria D.' Vinson H. Sutlive & Nathan Altshuler (eds), *Sarawak: Linguistics and Development Problems*, pp. 1-33. Williamsburg: College of William and Mary.
- Hyman, L. M. 1975. *Phonology: Theory and Analysis*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Ismail Hussein. 1973. Malay Dialects in the Malay Peninsular. *Nusantara*3. Januari: 69-79.
- Jalal Ahmad. 1967. *Penyelidikan Bahasa Daerah*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Kamus Dewan*. 1994. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Kenstowicz. M & C. KISSobert. 1977. *Generative Phonology: Description and Theory*. New York: Academic Press.
- Kurath, Hans. 1972. *Studies in Area Linguistic*. Bloomington: Indiana University Press.
- Mahsun. 1995. *Dialektologi Diakronis Sebuah Pengantar*. Yogyakarta: Gadjah Mada Universitas Press.
- Mahsun. 2005. *Metode Penelitian Bahasa*. Jakarta: Raja Grafindo Persada.
- Mohammed Azlan Mis. 2010. Lingua Franca di Sarawak: Aplikasi Teori Pilihan Bahasa. *Journal of Language Studies*10 (2): 97-114.
- Mohd. Sheffei Abu Bakar. 1991. *Metodologi Penyelidikan untuk Ekonomi dan Bidang-Bidang Berkaitan*. Bangi: Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Mohd.Tarmizi, Rahim Aman & Shahidi A. H. 2010. Variasi Dialek Pahang: Keterpisahan Berasaskan Aliran Sungai. *Jurnal Melayu*5: 315-332.
- Mouly, G.J. 1970. *The Science of Educational Research*. Edisi Kedua. New York: D. Van Nostrand.
- Noriah Mohamed. 1994. Waktu Pisah dan Tingkat Kekeperabatan Bahasa Melayu dengan Bahasa Iban. *Jurnal Dewan Bahasa*38 (2): 129-142.
- Noriah Mohamed. 1999. Pengelompokan Bahasa. *Jurnal Dewan Bahasa*43 (12): 1077-1107.
- Nor Hashimah Jalaluddin. 1998. *Asas Fonetik*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Rahim Aman. 1997. Kesahan Leksikostatistik Menangani Isu Perbandingan Bahasa. *Jurnal Dewan Bahasa* 41 (2): 170-174.
- Rahim Aman. 1997. *Perbandingan Fonologi dan Morfologi Bahasa Iban*. Tesis Sarjana. Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Rahim Aman. 1997. Mengapakah Pendekatan Kuantitatif Mengelirukan. Dlm. *Pelita Bahasa*10 (7): 26-27.
- Rahim Aman. 2008. *Linguistik Bandingan Bahasa Bidayuhik*. Kuala Lumpur: Universiti Kebangsaan Malaysia.

- Samarin, William J. 1967. *Field Linguistic: A Guide to Linguistic Field Work*. New York: Ho, Rinehart & Winston.
- Samarin, William J. 1993. *Linguistik Lapangan: Panduan Kerja Lapangan Linguistik*. Terj. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Saussure, Ferdinand de. 1993. *Pengantar Linguistik Umum*. Terj. Ajid Che Kob. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Schane, S. A. 1973. *Generative Phonology*. New Jersey: Prentice-Hall.
- Schane, S. A. 1992. *Fonologi Generatif*. Terj. Zaharani Ahmad & Nor Hashimah Jalaluddin. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Suhendra Yusuf, M.A. 1998. *Fonetik dan Fonologi*. Jakarta: Gramedia.
- Syed Arabi Idid. 1992. *Kaedah Penyelidikan Komunikasi dan Sains Sosial*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Trubetzkoy, N. S. 1969. *Principles of Phonology*. California: University of California Press.
- Wan Hashim Wan Teh. 1980. *Kaedah Penyelidikan Sosial*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Zaharani Ahmad. 1991. Fonologi Dialek Melayu Perak: Satu Huraian Atur Rumus. *Dewan Bahasa* 35 (6): 485-496.
- Zaharani Ahmad. 1991. *The Phonology and Morphology of the Perak Dialect*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Zaharani Ahmad. 1993. *Fonologi Generative: Teori dan Penerapan*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.